

století, které jsou uloženy v archivech, publikovány v drobných příspěvcích v mnoha časopisech, ale i v souhrnných pracích, například v Lidovém lékařství v Československu od Josefa Čižmáře (1946), teprve čekají na své znovuoživení, vědecké zhodnocení a užití.

Dana Motyčková (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Olga Nešporová, O SMRTI A POHŘBÍVÁNÍ. Centrum pro studium demokracie a kultury, Praha 2013, 351 s.–

Knihy Olgy Nešporové postihuje s využitím sociologických přístupů současný stav představ spojených se smrtí a pohřbíváním. Zabývá se názory a postojem vybraných jednotlivců a skupin na vnímání smrti, na způsoby rozloučení s mrtvým a sleduje současnou pohřební praxi. V těchto směrech obohacuje dobový diskurz k povaze mezilidských vztahů a komunikací v existenciálně mezní situaci života, vyznačující se novými jevy, reagujícími na spektrum vlivů soudobého paradigmatu. Při nedostatku prací věnovaných funerálnímu tématu se publikace vyznačuje koncepčním přístupem k fenoménu smrti a proměnám rituálního chování při pohřbívání v průběhu 20. století, zejména jeho druhé poloviny, a prvních desetiletí 21. století. Vedle statistických dat autorka čerpá z poznatků našich i zahraničních badatelů příbuzných společenských vědních oborů, především historie, antropologie, demografie, medicíny, religionistiky a etnologie.

Knihy je rozdělena do čtyř základních částí. První z nich podává výklad náhledů na smrt a pohřbívání z kulturněhistorického

a obsáhleji z demografického hlediska, druhá se zabývá představami o posmrtném bytí a nebytí a třetí, nejobsáhlejší část dokládá diferenciaci a změny postojů k pohřbívání a pohřebním rituálům. Čtvrtá část je zaměřena na současnou pohřební infrastrukturu, na pohřební služby a hřbitovy. Značná pozornost je věnována truchlení a smutku, včetně nových pietních forem. Poznatky z výzkumu autorka prokládá esejisticky laděnými úvahami a v morální rovině se nevyhýbá preferenci církevně křesťanského konceptu směřování lidského života a smrti, vyjadřovaného pohřebními rituály.

Olga Nešporová zvolila metodu kvalitativního výzkumu, situovaného do středních a severních Čech, který prováděla mezi členy náboženských skupin v Praze v období 2003–2004 (církve římskokatolická, českobratrská církev evangelická, náboženská společnost Svědkové Jehovovi a Hnutí Hare Krišna), mezi „nevěřícími“ obyvateli středně velkého města ve středních Čechách (2005–2007) a dále u čtrnácti pohřebních organizací, rozmístěných po celém území České republiky (2011–2013). Novým tématem bylo zkoumání sta pomníčků obětí dopravních nehod u silnic, rovněž z celého území. Kvalitativní výzkum doplnila údaji z mezinárodního výzkumu ISSP (International Social Survey Programme) o představách posmrtné existence, který uvádí data z České republiky z roku 1999 do evropského srovnání. V projekci vlastního výzkumu vidím jako sporné stanovení věkové hranice respondentů na 30–50 let, se zdůvodněním emocionálního zatížení (mladších i starších osob) blížící se smrti či zkušenostmi se ztrátou a bolestí (s. 332). Eliminuje tím nositele nejméně třígenerační paměti kultury (jen 14 z 39 informátorů má více

než 40 let – viz s. 342–343), schopných se vyjádřit například k frekvenci představ a hodnot, proměn chování a jednání, k úloze politických manipulací a jejich vlivu na intimitu vnímání a ritualizaci smrti v kruhu rodiny. Podle mých poznatků má rozšiřování pohřbů bez jakýchkoli obřadů a proměny vnějších forem truchlení hlubší etnologické a sociologické imaginace, než vycházejí z uvedených zobecnění. Autorka si je některých omezení vědoma, shrnuje je v závěrečných částech knihy a v přílohách, kde vymezuje limity svých generalizací a zpřesňuje je okruh platnosti některých východisek. Údaje o postojích členů církvi a náboženských společností mají převážně informativní charakter o reflexi jejich víry ve vztahu k smrti a pohřbívání. Představují relativně kontinuální linii církevně náboženské prezentace pojetí smrti a pohřbu v české společnosti. Celoplošně prováděný výzkum pohřebních a hřbitovních služeb nabízí profesionální pohled na proměny pohřebního obřadu převážně z větších a velkých měst. Mnohé podněty poskytuje výzkum pomníčků stavěných obětem dopravních nehod jako způsob veřejného projevu smutku a jeho náboženské a sakrální významy. Oprávněně velkou pozornost věnuje Olga Nešporová občanským pohřbům, kremacím a pohřbům bez veřejného obřadu a nevyhýbá se ani úvahám o novodobých trendech sdílení smrti s „přáteli“ na internetových sítích.

Z etnologického hlediska je v publikaci problematicky nastavena expozice vývojové linie od tradiční lidově křesťanské a církevní ritualizace smrti a pohřbívání, přes období komunismu, až k „jakési vžitě povrchnosti“ pozdní modernity (s. 202). Podle autorky byly pohřební rituály „formovány především náboženskými významy,

osobnost zesnulého nebyla důležitá“ (s. 211), akcentován byl problém obecenství, ne individualita apod. Neúplnost konstruktu spočívá v úzkém pojetí intencí tradičních úkonů při umírání, smrti a pohřbu. Církevní obřad reprezentoval obecné duchovní hodnoty, ale stejně tak byl i vyjádřením vztahu k osobnosti mrtvého ze strany kněze, rodiny a obce projevy úcty k prožitému životu. Završoval předsmrtnou ritualizaci právních, sousedských a dalších aktů harmonizujících vztah umírajícího k druhým. Silné prvky tradičního pohřbívání spočívaly rovněž v sociokulturní, právní a společenské rovině. Solidární postoj komunity k pozůstalým a zemřelému převládá ještě na počátku 20. století a některé jeho složky jsou místy dodnes živé. Pohřební rituál prosazovaný za komunismu „zcivilnil“ strukturu, funkce a ideje převrácením věrského smyslu života „z nebe na zem“. Prokázání piety k jedinci, k jeho práci, k rodině, k jeho vztahu k socialismu apod. mělo různé sociokulturní a sociální státní intervence i vlastní „vnitřní“ život intimní rodinné kultury, kterým etnologie dosud nevěnovala ucelenější pozornost. Osobnostní prvek (neřekla bych ve „vžitě“, ale spíše v „tekuté“) povrchnosti pozdní moderny se autorce jeví tak výrazný díky jeho zjednodušení v části věnované kulturně historickému exkurzu. Pokud měl vyniknout kontrast mezi tradičním a personalizovaným pohřbem a pohřbem bezobřadným, pak mělo být přihlédnuto k některým jiným stránkám tohoto strukturovaného procesu. Nelze bez výhrad přijmout, že individualizace představ a názorů o smrti a pohřbívání se datuje osmdesátými lety 20. století; etnologické výzkumy tento jev spojují s trendem, který se prosazuje až v průběhu let devadesátých. Mnohé starší

projevy přetrvávají v rodinách i po ztrátě závaznosti ve verbální rovině, ve zvycích a obyčejových úkonech, i veřejně nepředváděných, a jsou součástí chování a úkonů významné části české populace.

Část nazvaná Běžný pohřeb na přelomu 19. a 20. století, která je součástí kapitoly o pohřebních rituálech, působí v celku knihy poněkud nesourodě, snad ve snaze o vícesměrnost zkoumání jevu a vytvoření východiska pro vývojové paralely, které nejsou v dalším textu v podstatě využity, a to i v situacích, které se nabízejí pro projekci zpětné vazby k současným jevům. Hledisko kontinuity/diskontinuity české lidové tradice a současnosti má zřejmé konotace v sektarizačních konceptech i nenáboženských iniciacích meziválečného období. Nacházíme je ve formách společenské, skupinové i rodinné recepce/odmítání socialistických a komunistických představ a sociálních praktik, propagujících nový koncept občanského pojetí smrti a pohřbívání.

Vzhledem k úmyslu Olgy Nešporové přispět k „české sociologii smrti“ a tím i k poznání kontextu „České republiky jako nejateističtější země“ postrádám (v očekávání dalších prací autorky) širší využití českých pramenů a publikací relevantních oborů, umožňujících hlubší porozumění specifickým podmínkám a okolnostem konfigurace vzorů (nejen) sociokulturní identity českého etnika. Jejich využití by vyvážilo dojem z přecenění vlivu „modernosti představového světa v západních zemích“, jehož jednostranné hledisko by mohlo vést k různým simplifikacím.

Celkové pojetí knihy přináší významné podněty k sledování místa a funkcí funerální obřadnosti v současnosti. Dokládá proces rozvolňování normativně uznávaných představ a hodnot, které byly v minulosti

tabuizovány s odkazem na zjevené pravdy, popřípadě tradice. Souvisí to s proměnou „konzervativních“ (jak označuje autorka) potřeb a zájmů, jejichž významy se vytrácejí vlivem individualizace, společenské izolovanosti a úniku do intimity. Olga Nešporová prokazuje ve své publikaci dobrou obeznámenost s problematikou jednoho z nejvrstevnatějších rituálních komplexů, jehož projevy předkládá se znalostí sociologického terénu.

Alexandra Navrátilová (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Andrew Demshuk – Tobias Weger (Hg.), CULTURAL LANDSCAPES. TRANS-ATLANTISCHE PERSPEKTIVEN AUF WIRKUNGEN UND AUSWIRKUNGEN DEUTSCHER KULTUR UND GESCHICHTE IM ÖSTLICHEN EUROPA. De Gruyter Oldenbourg, München 2015, 300 s.–

Krajina resp. (historická) kulturní krajina je celosvětově jedním z nejfrekventovanějších termínů a zároveň výzkumných témat posledních desetiletí. Je tomu tak zdaleka nejen v přírodních vědách (zejm. biologii či ekologii), ale i v mnohých oborech sociálních a humanitních věd, především v různých směrech geografie, v sociologii, historii, archeologii a v neposlední řadě v etnologii a sociokulturní antropologii. Epistemologický tzv. „spatial turn“ neboli obrat k prostoru, ke kterému došlo v 80. a 90. letech 20. století, můžeme v mnoha směrech považovat pro tyto vědy za aktuálně významnější než starší obrat lingvistický. Zájem o prostorové vztahy a podmíněnosti v kultuře a společnosti – přičemž téma krajiny je jen dílčím výsekem této